

Archieven en Openbaarheid

Marens Engelhard

Onderstaande tekst vormde de basis voor de lezing die Marens Engelhard, Algemeen Rijksarchivaris, verzorgde tijdens het symposium Actieve Openbaarheid: een Open Aanpak op 29 januari 2015. De volledige presentatie is te zien en te horen via youtube (<https://youtu.be/vJL5uEpG2LU>).

Dames en heren,

Ik ga u maar meteen met een paar zware uitspraken om de oren slaan. Dan kan de rest van deze dag alleen maar meevallen. Openbaarheid is namelijk geen lichte kost. Waarom niet?

- Informatie is macht.
- Desinformatie is nog meer macht.
- Archief is macht.
- Archief is ook tegenmacht.
- Controle over archief is controle over de geschiedenis.
- Controle over de geschiedenis is controle over perceptie van oorzaken en gevolgen.
- Democratie is gebaseerd op toegang tot informatie.
- Controle verdraagt geen vrije toegang tot informatie.
- Reflex van machthebbers is vertrouwelijkheid.
- Reflex van archivariissen is openbaarheid.

Zo dat is eruit. Dat geeft de spanningen denk ik al weer.

Sun Tzu

Een stapje terug in de tijd. Sun Tzu, strateeg 2000 jaar voor Machiavelli en 2500 jaar voor Von Clausewitz, beschrijft al de strategische noodzaak van niet kenbare bedoelingen van een succesvolle aanvoerder. Sun Tzu zegt bijvoorbeeld: "De succesvolle aanvoerder wijzigt zijn activiteiten en verandert zijn strategieën, terwijl hij de mensen belet dat te zien en het onderscheid te maken". Of hij beschrijft de aanvoerder als herder: "Zoals men een kudde schapen drijft, hij stuurt ze hierheen, hij stuurt ze daarheen, niemand weet waar ze heen gaan". Sun Tzu's strategie is gebaseerd op zelfkennis en kennis van de vijand. En tegelijkertijd op het beletten van de vijand jou te kennen. Kennis is macht, 2500 jaar geleden al.

Orwell

In de staat die Orwell beschrijft in *Ninety Eighth Four* hebben mensen, als ze dat willen, toegang tot archieven en oude kranten. Zo kunnen ze weten met wie de staat in oorlog is, wie de grote vijand is en waarom. Echter: het Ministerie van Waarheid zorgt ervoor dat de archieven en oude kranten permanent worden herschreven, zodat de geschiedenis past bij de actualiteit. Al het tegenstrijdige

materiaal wordt grondig vernietigd. Op een zeker moment komt de hoofdpersoon een snipper van een niet vernietigde krant tegen. Dat is het bewijs dat het echte verleden anders was dan het officiële verleden. Het begin van het eind. Dat is het extreem van niet-openbaarheid.

The Circle

Het andere extreem wordt bijvoorbeeld beschreven in *The Circle* van Eggers. In die samenleving beginnen senatoren en bestuurders camera's op hun lichaam te dragen, zodat iedereen altijd live kan zien en horen met wie zij praten en onderhandelen, welke toezeggingen zij doen, welke beslissingen zij nemen en of zij wel integer zijn. De eerste bestuurders die de camera omhangen worden als helden bejubeld, helden van eerlijkheid, openheid en transparantie. Mensen die niets te verbergen en anderen niet stiekem een loer zullen draaien. Naarmate meer bestuurders dit voorbeeld volgen kunnen de achterblijvers er niet omheen. Zij moeten wel meedoen. Anders hebben zij hebben zeker iets te verbergen?

The Guardian

The Guardian maakte een jaar of zes geleden op haar website de nota's van alle parlementsleden beschikbaar. Het was een van de vroege voorbeelden van geslaagde crowdsourcing. Zo'n 200.000 gescande onkostennota's werden gepubliceerd. Zodat kiezers konden checken of ook hun parlementslid (MP) een vijver in de tuin had laten aanleggen of een hondenhok van 1000 pond had aangeschaft op kosten van de belastingbetaler. Volledige transparantie om wantrouwen weg te nemen en de schuldigen te straffen. Heel goed of een ordinair volksgericht? Is het vertrouwen in de democratie versterkt of juist geschaad?

Openbaarheid voor ander, beslotenheid voor jezelf

Openbaarheid is vooral goed, als het aan de ander wordt opgelegd. Zodra wij zelf verantwoordelijkheid dragen willen we ook wel eens een gesprek onder vier ogen voeren. We willen ook wel eens vrije ruimte om gedachten te vormen, om te speculeren, om iets niet zeker te weten, of eens een niet gangbare mening te toetsen. We willen niet direct over alles verantwoording afleggen. Stille diplomatie werkt beter dan alle standpunten op straat uitschreeuwen, want dan kunnen conflicten snel onoverbrugbaar worden. IJdelheid en gezichtsverlies, maar ook veiligheid gaan een rol spelen. Daarom moeten regeringsleiders ook onder elkaar bij een borrel een foute grap kunnen maken, want daarna is makkelijker zakendoen. We zien het nu bij de MH17. Een diplomatiek overleg wordt wellicht inzet van onderzoek.

Verschillen door digitaliteit

Tussen al die extremen, tussen de strategische dosering van informatie van Sun Tzu, het Ministerie van Waarheid van Orwell en de genadeloze transparantie van *The Circle*, ligt ergens een redelijk midden. Als u het nog niet door had: Actieve Openbaarheid is ingewikkelde materie en wordt steeds complexer naarmate je je er meer in verdiept. Het is niet alleen ethisch lastig maar ook lastig in de uitvoering.

Zoals bij alle digitale informatie lijken de oude wetten niet meer te gelden. Alles wordt extremer: de hoeveelheid informatie, de snelheid waarmee die verspreid wordt, de 'ontraceerbaarheid'. Het gaat niet meer om een documenten in een studiezaal, maar om cyberspace en de kosten die vrijwel nul zijn. Dat heeft allerlei effecten en één ervan is dat eigenschappen van informatie moeten worden toegekend als die ontstaat. Archivarissen moeten samen met informatieproducenten in het begin inregelen hoe informatie wordt opgeslagen en getypeerd. Dus Openbaarheid *by Design*.

Beperkingen worden groter

De drie klassieke redenen voor beperking van openbaarheid zijn, zoals u weet, persoonlijke levenssfeer, veiligheid van staat of bondgenoten en onevenredige bevoordeling of benadeling. Bij het Nationaal Archief rusten nu al beperkingen op een derde van alle dossiers en de beperkingen nemen toe. Door de snelle, goedkope, exacte en wereldwijde verspreiding van digitale informatie worden al deze gronden steeds pregnanter. Iets dat vroeger nog wel eens per ongeluk op een studiezaal belandde (en dan weer in het depot verdween), is nu direct voor iedereen en tot in de eeuwigheid (of zeer verre toekomst) beschikbaar. Het Nationaal Archief moet dus steeds strenger worden. Niet fijn voor onderzoekers.

Paradox

Door de genoemde karakteristieken worden overheden steeds voorzichtiger. Bij de overheid spelen noties als beleidsintimiteit, hete hangijzers, de Wet Bescherming Persoonsgegevens en de Europese dataprotectie richtlijn. Als we niet uitkijken valt er straks nauwelijks historische onderzoek te doen laat staan de functie rechtsvinding en bewijs. Want alles wat naar personen verwijst kan worden gezien als een inbreuk in die levenssfeer.

De paradox is, dat wij aan de andere kant smijten met onze persoonlijke informatie. We kunnen bijna niet anders meer, op straffe van uitsluiting van allerlei diensten waar we van afhankelijk worden: google, facebook, paypal, whatsapp, tomtom, etc. Al die diensten zijn zo dienstbaar aan ons dat zij een deel van ons denkwerk overnemen. Verschrikkelijk handig om een voorselectie te krijgen van zaken waarin je geïnteresseerd bent. Maar generaties na ons lezen straks alleen het nieuws dat is voorgeselecteerd op basis van hun informatieprofiel. Echt handig, maar ook een soort keurslijf. Hoe het werkt en wat met onze gegevens verder gebeurt weten we niet. En verrast wordt je dan ook nauwelijks meer.

Dus aan de ene kant betreden we betrekkelijk naïef een tijdperk waarin we onze privacy aanbieden als grondstof voor commerciële en politieke belangen,. Anderzijds neigen we ernaar onze muren zo hoog op te trekken dat rechtsvinding en bewijs in archieven steeds lastiger wordt. De paradox oplossen begint met het creëren van bewustzijn.

Countdown app

Hoe maak je mensen duidelijk, dat ze veel persoonlijke informatie prijs geven op het internet? De 'App' die vorige week ontwikkeld werd tijdens de hackakton bij het e-government congres kan hieraan bijdragen. Het is een 'Countdown app', die

begint bij 1000 en terugtelt naar 0. Na twee weken ziet iedereen wat hij aan persoonlijke gegevens aan het internet heeft prijsgegeven. Bij het downloaden van de *app* geef je daarvoor namelijk toestemming.

Ongelooflijk om mee te maken en mee vorm te mogen geven in deze tijd, aan de omgang met deze enorme veranderingen. Ik vind het daarbij belangrijk om te reflecteren op de onderliggende waarden, zodat we niet alleen in de uitvoering en de techniek blijven hangen.

Onze Missie

Archieven hebben een duidelijk missie. Wij zijn van de openbaarheid. Openbaarheid maakt een democratie kwetsbaar, kwetsbaarder dan een meer totalitaire staat. We zien in deze tijd talloze varianten van meer centraal gestuurde staten die effectief met hun macht en economische ontwikkeling kunnen omgaan. Sommigen benijden een land als China dat een duidelijke koers vaart en in snel tempo een dominante factor wordt. Of een land als Rusland met een sterke man die zich niet zo hoeft te laten leiden door gekissebis en onzekerheid van Europese ministers. Wat zijn we toch een zwak en achterhaald poldermodel met zijn allen en wat is Europa stuurloos. De verleiding is groot om ook in Europa te kiezen voor meer controle, meer geheimen, minder mensenrechten.

Ik denk wat dat we juist trots moeten zijn op die complexe overlegmaatschappij die wij hebben. Niet alleen vanwege de ethiek, maar ook vanwege het resultaat. Om op die manier conflicten bespreekbaar te houden om, macht en tegenmacht in stand te houden. Juist in voormalige Oostbloklanden zie je dat archiefwetgeving radicaler is dan in West-Europa. Ze weten wel beter. Niet nog een keer een staat die zoveel rechten heeft tegenover zijn burgers. Het is belangrijk om met zijn allen het geloof te dragen dat een democratie, ook al is zij kwetsbaar, op de lange duur juist sterker is omdat zij meer veerkracht ontwikkeld en meer burgers activeert en tot deelname beweegt. In dat geheel van waarden speelt archief en openbaarheid een cruciale rol.

Dank u.